

Podněty strukturalismu a sémiologie

Další oblast reflexí již naznačeného diskurzu literárního textu má původ v obecném studiu jazyka. Strukturalismus v podstatě hovoří o způsobu, jakým je v textech konstruován význam. Termín je odvozen od různých „struktur jazyka“ tvořených znaky, příběhy nebo mýty. Strukturalismus tvrdí, že jazyky fungují díky vestavěným strukturám, a pro teoretiky je lákavé zkusit odkrýt tyto podpovrchové struktury a odhalit skryté významy. Termín *struktura* předpokládá stálý a uspořádaný vztah prvků, který ovšem nemusí být na povrchu zjevný a vyžaduje dekodování. Obecně se došlo k závěru, že takové struktury jsou včleněny do jednotlivých kultur, tedy do mnohem rozsáhlejších systémů významů, odkazů a označování, a jsou jimi také určovány. Sémiologie je specifičtější verze obecného strukturalistického přístupu. Existuje více vysvětlení strukturalistického nebo sémiologického přístupu k obsahu literárního textu a vůbec textu na obecné úrovni, jež ovšem směřují poněkud mimo naše úvahy.¹

Strukturalismus představuje rozvinutí de Saussurovy lingvistiky, se kterou kombinuje některé principy strukturální antropologie. Strukturalismus se od lingvistiky liší ve dvou hlavních směrech: nezabývá se pouze konvenčními verbálními jazyky, ale každým znakovým systémem, který vykazuje náležitosti jazyka; svou pozornost dále upíná méně k samotnému znakovému systému než k vybraným textům a k významu textů ve světle „hostitelské“ kultury. Zajímá se tudíž stejnou měrou o osvětlení kulturního i lingvistického významu. Pro takovou činnost je znalost znakového systému nezbytným, ale sama o sobě nedostatečným nástrojem.

Ferdinand de Saussure přistoupil k jazyku jako k synchronnímu systému prvků, který nazval *langue*. Do tohoto systému vnáší dynamiku individuální promluva, již nazval *parole*. Každá promluva pak systém nějak modifikuje a vnáší do synchronního systému vývojové prvky, které Saussure označil jako diachronní.

Paul Ricoeur později upozornil, že popis *parole* spadá pod mnohé vědecké disciplíny, např. akustiku, fyziologii, sociologii a dějiny sémantických změn, a že synchronní přístup musí předcházet přístupu diachronnímu, protože systémy jsou srozumitelnější než změny.²

Na Saussura navázalo mnoho dalších vědců. Američtí a britští usilovali o ustavení obecné vědy o znacích: sémiologie či sémiotiky. Toto pole zahrnovalo strukturalismus spolu se vším, co souviselo s označováním (přirazováním významu prostřednictvím jazyka), byť třeba volně strukturovaným, různorodým, zlomkovitým. Vnikla tak věda o znacích.

Znak chápeme jako základního fyzického nositele významu v jazyce. Zvuk nebo obraz, který slyšíme nebo vidíme a který obvykle odkazuje k nějakému předmětu nebo aspektu reality, o němž si přejeme komunikovat, se nazývá referent (vnější skutečnost). V lidské komunikaci používáme znaky ke sdělování významů o předmětech ze světa zkušenosti ostatním. Ti interpretují znaky, jež používáme, na základě sdílení stejného jazyka nebo na základě znalosti námi použitého znakového systému. Podle de Saussura se proces označování uskutečňuje pomocí dvou prvků znaku. Fyzický prvek nazval *označující (signifier)* a pro mentální koncept vyvolaný fyzickým znakem v daném jazykovém kódu použil termín *označované (signified)*.

Spojení mezi fyzickým označujícím (*signifier*) (jako je slovo) a konkrétním referentem je za normálních okolností v jazykových systémech libovolné (arbitrární), ale vztah mezi označujícím a označovaným (sdělovaný význam nebo pojem) je určován pravidly kultury a konkrétní

---

¹ Bathers, R.: Elements of Semiology. London 1967. Bathers, R.: Image, Music, Text. London 1977. Eco, U.: A Theory of Semiotics. London 1977.

² Ricoeur, P.: Teória interpretácie: Diskurz a prebytok významu. Archa, Bratislava 1997, str. 16 - 17.

interpretativní komunita se mu musí učit. Principiálně může cokoli, co má schopnost působit na smysly, účinkovat jako znak, a tento smyslový účinek znaku nemusí nutně korespondovat se smyslovým účinkem označované věci. Důležitý je zde znakový systém nebo referenční systém, který ovládá a ovlivňuje celý proces označování.

Obecně platí, že jednotlivé znaky získávají svůj význam prostřednictvím systematických rozdílností, kontrastů a možných voleb, které jsou regulovány lingvistickým nebo znakově systémovým kódem, a prostřednictvím hodnot (pozitivní či negativní valence), jež jsou dány pravidly kultury a znakového systému. Sémiologie se snaží odkrýt podstatu znakových systémů, které sahají až za pravidla gramatiky a syntaxe a jež regulují komplexní, latentní a kulturně podmíněný význam textu.

Snaha odkrýt podstatu znakových systémů vedla k zájmu nejen o denotativní, ale také konotativní význam – tedy o asociace a představy vyvolané a vyjádřené určitými užitími a kombinacemi znaků. Denotace je první poukaz znaku, neboť v rámci znaku popisuje vztah mezi označujícím (fyzický koncept) a označovaným (mentální koncept). Zřejmým jednoznačným významem znaku je jeho denotace. Konotace se vztahuje k druhému poukazu znaku odkazujícímu k asociovanému významu, který může být „vykouzlen“ označovaným předmětem. Konotace se nabalují kolem významového jádra, jsou to asociativní představy, jež se vybaví při vyslovení určitého výrazu, dokonce při jeho vybavení.

Věc označovaná znakem často zaujímá místo v rozsáhlejších samostatném významovém systému, který je členu určité kultury rovněž dostupný. Jde o *mýty*, již dříve existující významné soubory představ čerpané z kultury a přenášené komunikací. Často se například vyskytují mýty o „holubičím“ či jakém jiném našem národním charakteru nebo o „čistotě a bezelstnosti“ dětství atd. atp.

Denotativní významy vykazují charakteristiky univerzality (vždy stejný fixní význam pro všechny) a objektivitu (odkazy jsou přesné a nezahrnují hodnocení), zatímco konotace obsahují nejen různý význam podle kultury příjemce, ale i prvek hodnocení (kladného či záporného). Užíváním různého jazykového znaku v různých kontextech může docházet k posunu významů, což vnáší do sdělení dynamiku. Právě literatura je schopna objevovat skryté významové odstíny a vybavovat recipientovi významové bohatství jazykového znaku, jež je v běžném užívání zautomatizováno. Literatura tak stojí v jisté opozici proti vědě, usilující o významovou jednoznačnost.

Užití sémiologické analýzy otevírá možnost odhalit více z podpovrchového významu textu jako celku, může přispět k osvětlení vytváření, přenosu a příjmu sdělení, má zvláštní využití v odkrývání vrstev významu vzpírajícího se prostému popisu na „první rovině“ označování. Jsme totiž přesvědčeni, že literární text má svůj vlastní imanentní, skutečný, více nebo méně daný, a tudíž objektivní význam, bez ohledu na zjevný záměr spisovatele či selektivní interpretaci čtenáře. Jakoukoli metodu zkoumání a interpretace užijeme však se zřetelem ke specifčnosti zkoumaného materiálu, neboť jsme si dobře vědomi skutečnosti, že *nedostatečná adaptace technického postupu k individuálnímu charakteru případu může vést k deformaci výsledku.*³

---

³ Mukařovský, J.: K metodologii literární vědy . In: Cestami poetiky a estetiky, Čs. spisovatel, Praha 1971, str. 187.